

УДК 631.11:658

*В.Г. АНДРІЙЧУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, професор кафедри
І.С. САС, кандидат економічних наук, старший викладач
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Критерії розподілу аграрних підприємств за розміром та диференціації рівня державної підтримки агробізнесу

Постановка проблеми. Тривалий час в Україні вівся пошук градації підприємств за їхнім розміром. Питанням обґрунтування критеріїв такого розподілу підприємств займалася низка вчених, присвятивши свої праці даній проблематиці. Його вирішення має принципово важливе значення, оскільки пов'язане з наданням відповідних преференцій економічного характеру для суб'єктів малого й середнього бізнесу, а також із дослідженням ефективності діяльності підприємств різного розміру та розробкою відповідних рекомендацій.

На законодавчому рівні в Україні впродовж 15-ти останніх років змінювався методичний підхід до визначення критеріїв розміру підприємств. Зокрема, Закон України «Про державну підтримку малого підприємства» (від 21.12.2000 р.) передбачав, що до суб'єктів малого підприємництва належать, крім фізичних осіб, також юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми й форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих на календарний рік не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не більше 500 тис. євро.

Із часом пунктом 7 ст. 63 Господарського кодексу України визначено, що підприємства, залежно від чисельності працюючих, обсягу валового доходу від реалізації продук-

ції за рік, можуть бути віднесені до малих, середніх або великих.

Незалежно від форми власності малими визнавалися підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищувала 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищував 70 млн грн. Великими визнавалися підприємства, в яких дані параметри становили відповідно понад 250 осіб і більше 100 млн грн, а всі інші – середніми [1].

У 2012 році Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня № 4618-VI передбачено дещо інший, ширший розподіл суб'єктів господарювання залежно від їхнього розміру, що, безумовно, є позитивним кроком у вирішенні даного проблемного питання. Зазначається, зокрема, що «суб'єктами мікропідприємництва можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, середня чисельність працівників за звітний період (календарний рік) якого не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності – суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Суб'єктами малого підприємництва визначаються ті, в яких середня чисельність працівників не перевищує 50 осіб і річний дохід – суму, еквівалентну 10 млн євро.

До великого підприємництва належить суб'єкт господарювання, середня чисель-

© В.Г. Андрійчук, І.С. Сас, 2017

ність працівників за звітний період якого перевищує 250 осіб та річний дохід становить понад 50 млн євро. Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва" [2].

Варто зазначити, що для сільського господарства дані критерії значно нижчі. Так, згідно з "Методологічними положеннями з організації статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств" (далі – Методологічні положення), затвердженими наказом Державної служби статистики України від 09.11.2011 року зазначається, що для цілей статистики сільськогосподарські підприємства розподілені за розміром на дві групи: великі й середні та малі. Відповідно великим і середнім сільськогосподарським підприємством є таке, розмір якого дорівнює або перевищує порогові значення хоча б за одним із зазначених статистичних критеріїв, а саме:

площа сільськогосподарських угідь – 200 га;
кількість великої рогатої худоби – 50 гол.;
свиней – 50 гол.; овець або кіз – 50 гол.;
птиці – 500 гол.;

чисельність працюючих у сільському господарстві – 20 осіб;

обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства – 150 тис. грн.

А підприємство, розмір якого менше зазначених порогових величин, є малим сільськогосподарським підприємством [3].

Враховуючи неоднорідність та множинність зазначених параметрів оцінки розміру аграрних підприємств, є потреба, на наш погляд, істотно змінити підхід до обґрунтування критеріїв їхнього розподілу за розміром з урахуванням специфіки ведення сільськогосподарської діяльності.

Тут доречно сказати, що окремими економістами зроблена спроба дещо удосконалити зазначений підхід розподілу за критерієм обсягу виручки. Зокрема, академік НААН Б.Й. Пасхавер у своїй праці [4] пропонує таку градацію розміру сільськогосподарських товаровиробників за показником річного доходу (виручки): суб'єкти мікрогосподарювання – до 30 тис. грн, малого – від 30 до 150, середнього – від 150 до 750, великого – понад 750 тис. грн [4, с.19].

Вважаємо, що такий підхід хоч і є досконалішим, але в рамках одного критерію він не розв'язує дану проблему. Необхідна глибша диференціація й інших важливих критеріїв розподілу за одночасного перегляду окремих критеріїв, що містяться в Методологічних положеннях, із погляду доцільності їх використання взагалі. Так, якщо брати до уваги один із таких критеріїв, скажімо, поголів'я свиней, то згідно з Методологічними положеннями великим, середнім сільськогосподарським підприємством є те, розмір якого дорівнює або перевищує зазначений критерій, що становить 50 гол. Якщо орієнтуватися на такі рекомендації, то з'ясується, що аграрне підприємство, яке має на утриманні лише 5 свиноматок із приплодом у середньому 10 поросят, уже вважатиметься середнім (великим), що є надзвичайно дискусійним. Те ж саме стосується також критерію поголів'я худоби.

На наш погляд, такий критерій не є досконалим і поряд з іншими критеріями, що стосуються поголів'я тварин, у сукупності неспроможні об'єктивно забезпечити обґрунтовану диференціацію аграрних підприємств за їхнім розміром. Адже поголів'я тварин у підприємствах, особливо в нинішніх умовах, є нестійким параметром їх розміру і його врахування спричинятиме значну "міграцію" підприємств за їх величиною. Крім того, в Методологічних положеннях передбачено, по суті, дві групи підприємств – малі та інші (середні й великі). Вважаємо, що це серйозна вада даних положень з огляду на факт значного варіаційного розмаху аграрних підприємств за більшістю критеріїв. Саме з цієї причини дуже важко здійснити поглиблену диференціацію підприємств за поголів'ям тварин.

Враховуючи вище сказане, вважаємо, що при визначенні розміру підприємств орієнтуватись на критерій по окремих видах тварин, що наведений у Методологічних положеннях, не є достатньо обґрунтованим, а тому в подальшому дослідженні не будемо брати його до уваги.

Мета статті – встановлення градації аграрних підприємств за їхнім розміром на основі обґрунтування взаємоузгоджених критеріїв такої градації, що найбільше від-

повідать специфіці сільського господарства і його організаційно-правовій будові, та розробка рекомендацій щодо надання диференційованих економічних преференцій суб'єктам аграрного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед зауважимо, що за спостереженнями авторів, що можуть бути й неповними, досліджувана проблематика саме у такій постановці у вітчизняній науковій літературі, крім згаданої праці Б. Пасхавера, не висвітлюється. Тому для досягнення поставленої мети дуже важливо врахувати світовий досвід градації підприємств. Вивчення відповідних літературних джерел показало деякі відмінності у розв'язанні даної проблеми в міжнародній практиці. Так, міжнародна організація економічного співробітництва й розвитку одним із головних критеріїв розподілу підприємств за розміром виокремлює показник чисельності працюючих. Дрібними визнаються такі фірми, чисельність працюючих яких до 19 осіб, малими за розміром – із працюючими до 99 осіб, середніми – 100–499 та великими – від 500 осіб і більше.

У низці країн ЄС, починаючи з 2005 року, використовують два критерії віднесення підприємств до певного розміру – це обсяг працюючих та сума активів. Відтак, до мікропідприємств належать ті, в яких працює до 10 осіб і максимальна сума активів не більше 2 млн євро; малими вважаються ті, в яких працює не більше 50 осіб, сума активів до 10 млн євро; для середніх підприємств ці параметри становлять відповідно в межах від 51 до 250 осіб та від 10 до 50 млн євро. Всі інші підприємства, що мають більші параметри, належать до великих [5, 6].

У Франції дуже малими підприємствами вважаються з чисельністю працівників до 10 осіб, малими – від 10 до 100, середніми – від 100 до 500 і великими – понад 500 осіб. Водночас в Японії до малих та середніх за розміром підприємств у галузях оброблюваної промисловості, будівництві, транспорті, зв'язку, у комунальному господарстві належать юридично самостійні компанії з працюючими до 300 осіб, або обсягом основного капіталу до 100 млн ієн; до 100 осіб (або до 30 млн ієн капіталу) – в оптовій торгівлі

й до 50 осіб (або 10 млн ієн капіталу) – у роздрібній торгівлі та сфері послуг [7]. У РФ критерієм визначення розміру підприємства є показник чисельності працюючих [8].

Отже, у країнах світу здебільшого використовують два критерії – чисельність працівників (у всіх країнах) і річний товарообіг або обсяг основного капіталу. Перевагами критерію чисельності працівників є зіставність між країнами у просторі й часі. Чисельність персоналу показує потужність підприємства, пояснює його соціальний та організаційний стан [9].

Виклад основних результатів дослідження. Наведений світовий досвід градації підприємств за розміром дає підстави стверджувати, що така градація спрямована на підприємства різних галузей, крім сільського господарства, оскільки не враховує найістотнішої відмінності цієї галузі, де земля є основним засобом виробництва.

Враховуючи саме цю специфіку й інші особливості сільського господарства, вважаємо, що для градації аграрних підприємств за їхнім розміром потрібно брати до уваги три найважливіші показники – площу сільськогосподарських угідь, грошову виручку та чисельність працюючих. Оскільки аграрні підприємства можуть бути вузькоспеціалізованими (свинокомплекси, птахокомплекси, тепличні комбінати) й відповідно функціонувати за незначної площі землекористування, то щоб об'єктивно визначити їхні розміри головними критеріями для них стають розмір грошової виручки і чисельність працюючих. Для аграрних підприємств, що є багатогалузевими, тобто такі, які використовують землю для вирощування сільськогосподарських культур і розвитку тваринництва, одним з основних критеріїв розміру стає показник концентрації земель – площа сільськогосподарських угідь. Такі підприємства домінують за кількістю серед усіх аграрних підприємств України.

Звернемо увагу на таку обставину. Критерій розміру чисельності працюючих у сільському господарстві починає відігравати меншу роль в оцінюванні концентрації, що нами доведено за допомогою групувань та кореляційного аналізу. Варто зазначити, що раніше показник трудобезпеженості аграр-

них підприємств істотніше впливав на їхній економічний стан, проте в умовах послідовного зростання рівня механізації й автоматизації виробництва спостерігається значне зниження трудозабезпеченості та на перший план виступає кваліфікація персоналу. Тим не менше врахування критерію чисельності працюючих при визначенні розміру підприємств не втратило своєї актуальності. Як уже зазначалося, у світовій і вітчизняній практиці передбачається врахування даного показника при розподілі підприємств за їхнім розміром, тому наше завдання полягає в тому, щоб врахувати особливості вияву даного критерію в сільському господарстві взаємоузгодженням меж чисельності працюючих для виділених груп підприємств за їхнім розміром.

Для здійснення обґрунтованої градації аграрних підприємств за їхнім розміром дуже важливо, щоб запропоновані критерії були відносно взаємоузгодженими з тим, щоб при визначенні розміру підприємства (суб'єкта господарювання) при віднесенні його до певної групи за таким розміром можна було використати принцип "або-або". Мається на увазі, що для кожної групи підприємств встановлюються межі по кожному з трьох критеріїв. Підприємство має бути

віднесене до тієї групи вищого порядку, якщо хоча б один із цих трьох критеріїв перебуває в межах такої групи.

На нашу думку, базовим критерієм для узгодженості з іншими критеріями має бути показник земельної площі, зважаючи на виняткову роль землі як фактора виробництва і надзвичайно широкий діапазон варіації цього ресурсу по суб'єктах господарювання – розкид по них площ землекористування.

Для побудови шкали градації підприємств за площею землекористування нами використано дані групування аграрних підприємств, наведені в статистичному збірнику сільського господарства України за 2014 рік. Довідник передбачає виділення 14 груп підприємств, тобто надто детальну градацію їх за розміром. Для уникнення її здійснено перегрупування з урахуванням тієї обставини, що діапазон ознаки надто широкий та в межах цього діапазону значення ознаки розміщені по групах нерівномірно. За таких умов доцільно утворювати нерівні інтервали, сформовані за принципом кратності, за якого ширина наступного інтервалу в «К» разів більша або менша від попереднього. Нами використано принцип кратності зі спадною шириною інтервалу (табл. 1).

1. Розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь, 2015 р.

№ п/п	Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя, у т.ч. площею, га	Кількість підприємств, од.	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Середній розмір одного підприємства, га	Середній розмір п-в за виділеними групами, га
1	До 5,0	3872	12,8	3,3	5,4
2	5,1 – 10,00	3001	24,2	8,1	
3	10,1 – 20,0	4129	64,9	15,7	41,7
4	20,1 – 50,0	11911	453,9	38,1	
5	50,1 – 100,0	4827	351,9	72,9	
6	100,1 – 500,0	6919	1695,4	245,0	245,0
7	500,1 – 1000,0	2467	1757,9	712,6	1072,3
8	1000,1 – 2000,0	2446	3510,3	1435,1	
9	2000,1 – 3000,0	1099	2659,1	2419,6	3007,3
10	3000,1 – 4000,0	516	1785,9	3461,0	
11	4000,1 – 5000,0	282	1259,8	4467,4	
12	5000,1 – 7000,0	281	1646,4	5859,1	10886,1
13	7000,1 – 10000,0	141	1172,3	8314,2	
14	Більше 10 000,1	161	3527,9	21912,4	

Джерело: Розроблено авторами.

У результаті перегрупування пропонується виділяти 6 груп суб'єктів господарювання

за критерієм площі сільськогосподарського землекористування (табл. 2).

2. Пропоновані групи сільськогосподарських підприємств за критерієм площі землекористування

Суб'єкти господарювання	Розмір площі землекористування, га	Кратність нерівномірного інтервалу за спадним принципом по виділених групах підприємств, разів
Мікропідприємства	до 10	x
Дрібні	від 10 до 100	100:10 = 10
Малі	від 100 до 500	500:100 = 5
Середні	від 500 до 2000	2000:500 = 4
Великі	від 2000 до 5000	5000:2000 = 2,5
Надвеликі	5000 і більше	x

Джерело: Розроблено авторами.

Як уже зазначалося, важливим критерієм розміру аграрних підприємств є обсяг одержуваної ними грошової виручки. Значення його посилюється тим, що він дає змогу об'єктивно визначити розмір тих аграрних підприємств, які або зовсім не використовують сільськогосподарські землі, або ж використовують їх у невеликих обсягах (комбикормові заводи, птахокомплекси, свинокомплекси, тепличні комбінати). Принциповим питанням використання цього критерію є забезпечення його узгодженості з критерієм площі землекористування. Така узгодженість може бути досягнута, з одного боку, з урахуванням продуктивності сільськогосподарських угідь, яка досягається аграрними підприємствами на сучасному етапі, а з іншого – діапазону критерію землекористування в межах кожної групи.

Звідси обсяг грошової виручки для кожної окремої групи суб'єктів підприємництва визначався як добуток нижньої й окремо верхньої межі площі їх землекористування на можливий рівень продуктивності сільськогосподарських угідь. Як показує практика, в сучасних умовах середній рівень продуктивності перебуває в межах 14 тис. грн/га. Тоді, скажімо, для суб'єктів малого підприємництва діапазон грошової виручки становитиме $100 \text{ га} \cdot 14 \text{ тис.} = 1400 \text{ тис.}$ і $500 \text{ га} \cdot 14 \text{ тис.} = 7000 \text{ тис.}$ грн.

Виходячи з цього, одержимо таку градацію розмірів сільськогосподарських товаровиробників за критерієм грошової виручки, тис. грн:

суб'єкти:

мікропідприємництва – до 140;

дрібного підприємництва – 140 – 1400;

малого підприємництва – 1400 – 7000;

середнього підприємництва – 7000 – 28000;

великого підприємництва – 28000 – 70000;

надвеликого підприємництва – більше 70000.

Оскільки у законодавчих актах розмір грошової виручки зазначається в євро, відповідно розмір такого показника для виділених нами груп становитиме (з урахуванням курсу НБУ станом на 10.07.2017 – 29,69 грн), тис. євро [10]:

суб'єкти:

мікропідприємництва – до 5;

дрібного підприємництва – 5 – 50;

малого підприємництва – 50 – 250;

середнього підприємництва – 250 – 1000;

великого підприємництва – 1000 – 2500;

надвеликого підприємництва – більше 2500.

Вважаємо, що в сучасних умовах нестабільної економіки визначення грошової виручки в євро чи у гривнях як критерію розміру підприємств не забезпечує достатньої об'єктивності його виміру. Якщо розраховувати розмір грошової виручки у гривнях за високого рівня інфляції (зростання цін), то відбуватиметься відрив параметра грошової виручки від параметра земельної площі. З іншого боку, при використанні євро для розрахунку показника грошової виручки істотно порушується об'єктивність виміру даного критерію через сильну девальвацію національної валюти. Адже темпи девальвації істотно перевищують темпи зростання внутрішніх закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. В результаті за одного й того ж обсягу виробництва продукції в натурі грошова виручка в євро істотно знижу-

ватиметься, а отже, порушуватиметься узгодженість між критерієм земельної площі та аналізованим критерієм.

Визначення грошової виручки в гривнях, а на їх основі в євро, має сенс в умовах стабільної економіки за незначної інфляції й стабільної національної валюти. За нестабільної економіки, яка склалася останніми роками у зв'язку з російською агресією, було б виправдано розмір грошової виручки, як критерій розміру підприємств, визначати в єдиних (зіставних) цінах відповідного року, на рівень яких фактори внутрішньої інфляції та девальвації національної валюти впливають меншою мірою.

Підхід до трудових ресурсів як критерію розміру підприємств має бути також особливим, оскільки, як уже зазначалося раніше, існує надто суттєва диференціація як у розмірах аграрних підприємств за площею сільськогосподарських угідь, так і в чисельності працюючих. Тим більше, нами на основі

статистичних даних виявлено закономірність, згідно з якою існує зворотний зв'язок між розміром підприємств та потребою в робочій силі для виробництва одного й того ж обсягу продукції.

Зокрема встановлено, що з кожною наступною групою зі збільшенням розміру підприємства за показником грошової виручки потрібно менше працівників, для того щоб виробити 1 млн грн продукції (табл. 3). Це означає, що диференціація чисельності працюючих залежно від розміру підприємств, зокрема за показником грошової виручки, повинна бути така, яка вказує на відносне зменшення чисельності працівників зі збільшенням розміру підприємства у зв'язку з вищим у них рівнем механізації та автоматизації виробництва. Тобто, чим більше виробляється продукції підприємством, тим менше потрібно йому працівників для виробництва продукції на 1 млн грн.

3. Розподіл сільськогосподарських підприємств за рівнем чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції

Підприємства з чистим доходом (виручкою), млн грн	Чистий дохід (виручка на одне підприємство) тис. грн	Чисельність зайнятих на одне підприємство, осіб	Чисельність зайнятих із розрахунку на 1 млн грн чистого доходу, осіб
До 1 млн грн	456	12	26,3
1,1 – 2,5	1708	15	8,8
2,6 – 5,0	3646	23	6,3
5,1–10,0	7206	36	5,0
10,1 – 20,0	13964	61	4,4
20,1 – 50,0	29744	113	3,8
50,1–100,0	68215	207	3,0
Більше 100,0 млн грн	253608	590	2,4

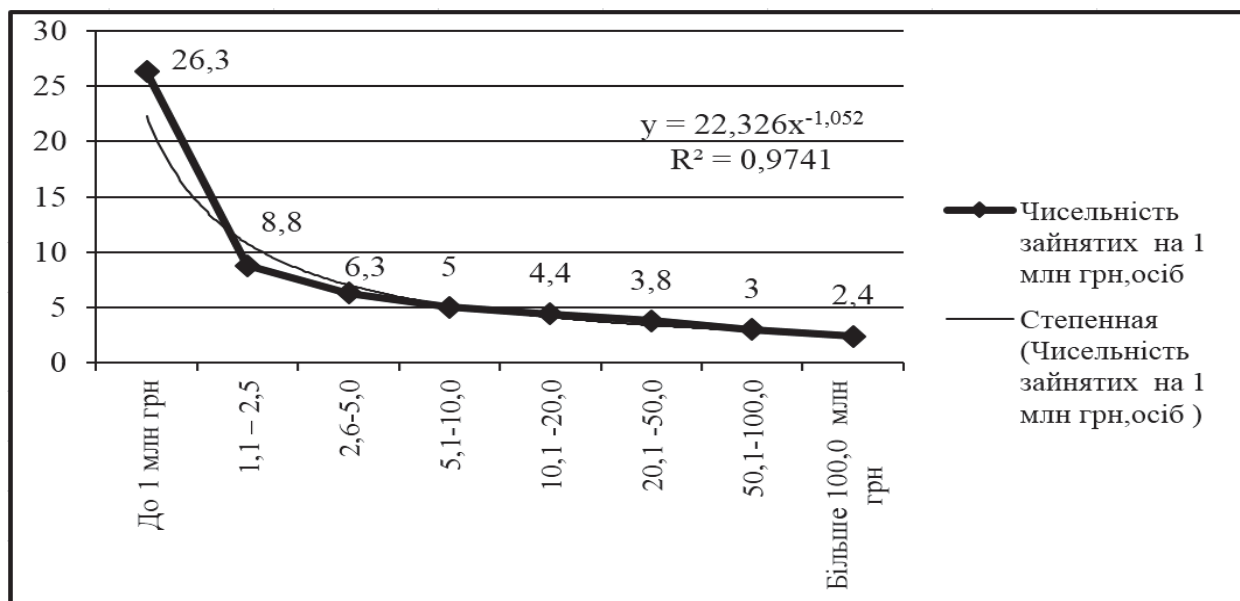
Джерело: Побудовано авторами на основі [11].

Також встановлено, що існує тісний кореляційний зв'язок між обсягом чистого доходу (виручкою) та чисельністю працюючих на рівні $R^2 = 0.97$.

На рисунку за допомогою степеневої функції відображено кількісний вимір тенденції зниження потреби працівників для виробництва 1 млн грн грошової виручки.

Відповідно межі критерію чисельності працівників по виділених нами групах підприємств за розміром такі:

суб'єкти:
 мікропідприємництва – до 2;
 дрібного підприємництва – 2 – 5;
 малого підприємництва – 6 – 22;
 середнього підприємництва – 23 – 90;
 великого підприємництва – 91 – 140;
 надвеликого підприємництва – 140 і більше.

Динаміка зміни чисельності зайнятих на 1 млн грн грошової виручки

Джерело: Власні дослідження.

Запропонований методичний підхід до взаємоузгодженості критеріїв градації розміру підприємств створює такі вихідні умови для конкретного їх розподілу за виділеними групами, за яких підвищується (але не гарантується) ймовірність того, що для будь-якого суб'єкта господарювання будуть притаманними більше одного критерію, за яким його можна буде віднести до певної групи таких суб'єктів, передбачених градаційною шкалою. Водночас залишається очевидною й та обставина, що через різний рівень господарювання підприємство за певними (певним) критеріями може бути віднесене, скажімо, до середніх, а за іншим – до великих. Це, насамперед, стосується критерію грошової виручки, обсяг якої може змі-

нюватися за тієї самої площі сільськогосподарських земель і чисельності працівників, але за різної якості менеджменту в підприємстві, впливу зовнішніх факторів (зниження або підвищення кон'юнктури зовнішнього й внутрішнього ринків та ін.). У зв'язку з цим розподіл підприємств за розміром доцільно здійснювати за критерієм, що є мінімальним.

Стосовно нашого прикладу, то, скажімо, до середніх можна віднести таке підприємство, яке відповідає хоча б одному з виділених критеріїв, що відповідають середнім підприємствам, відповідно до великих – ті, що відповідають хоча б одному з критеріїв великого підприємства і т.д. (табл. 4).

4. Взаємоузгоджені критерії розподілу сільськогосподарських підприємств залежно від їх розміру

Група підприємств	Розмір земельної площі, га	Обсяг грошової виручки, тис. грн	Чисельність працівників, осіб
Мікро	До 10	До 140	До 2
Дрібні	10 – 100	140 – 1400	2 – 5
Малі	100 – 500	1400 – 7000	6 – 22
Середні	500 – 2000	7000 – 28000	23 – 90
Великі	2000 – 5000	28000 – 70000	91 – 140
Надвеликі	5000 і більше	70000 і більше	140 і більше

Джерело: Власні дослідження.

Важливість питання градації підприємств полягає не тільки в тому, щоб аналізувати ефективність різних підприємств за їхнім розміром, а головним чином для удосконалення механізму державної підтримки сіль-

ськогосподарських підприємств. Упродовж усіх років незалежності України державна підтримка аграріїв здійснювалася за єдиного підходу: всі аграрні підприємства, незалежно від їхнього розміру, одержували однако-

ву державну підтримку за всіма передбаченими важелями такої підтримки.

За такого підходу основний розмір державної підтримки одержували й нині одержують великі підприємства за рахунок значної земельної площі, а в окремих випадках – і більшого поголів'я тварин. Крім того, вони мають й ефект масштабу. На противагу малі підприємства залишаються у програші через недоодержання ефекту масштабу і малі розміри ресурсної бази. Крім того, для таких підприємств банки встановлюють вищі процентні ставки за кредит.

Розмір бізнесу, в тому числі аграрного, має велике значення для оцінки його ризикованості та, як наслідок, є дуже важливим у питанні оцінки очікуваної віддачі на капітал, яку може вимагати потенційний інвестор від фінансових вкладень в агросектор. У міжнародній практиці такий вплив визначається показником премії за розмір (size risk premium, SRP), яка додається до вартості капіталу, визначеної за методикою CAPM. Слід зазначити, що SRP ще називають премією за малий розмір компанії. Щодо агросектору, то дана премія свідчить про те, що інвестор, вкладаючи кошти в малу агрокомпанію, має вимагати віддачу на свої вкладення вищу, ніж від вкладень власного капіталу в аналогічну компанію агросектору з більшим розміром на тому ж локальному ринку, причому різниця в цих очікуваних дохідностях і буде SRP.

Якщо, наприклад вкладники великих підприємств очікують віддачу від бізнесу на рівні 20 % річних, відповідно раціональний інвестор вимагатиме від малого підприємства того, щоб його інвестиції давали 25 % річ-

них. Тобто, 5 п.п. – це премія інвестору за ризик вкладення коштів у малий бізнес.

SRP ґрунтується на емпіричному аналізі, який показав, що акції компаній з малою капіталізацією мають дохідність вищу, ніж акції великих компаній, а також схильні до вищого ризику. В даному випадку показником ризику є стандартне відхилення дохідності акцій, що відображає ступінь волатильності дохідності.

На практиці найпоширенішим джерелом SRP є дані консалтингової компанії Morningstar, яка щорічно публікує дані для оцінки бізнесу, в тому числі й SRP. Morningstar визначає розмір компанії тільки через один критерій – її капіталізацію на фондовому ринку, припускаючи, що остання, в свою чергу, залежить від розміру активів і задіяних виробничих ресурсів (для агрокомпанії капіталізація напряму залежить від розміру посівних площ, величини людського капіталу й основних засобів, урожайності та ефективності логістики на ринках збуту).

Morningstar визначає SRP за такою методикою:

SRP = середня дохідність акцій компаній малого розміру – середня дохідність акцій компаній, з великою капіталізацією на базі індексу S&P 500.

Далі Morningstar визначає SRP для 10 класів компаній згідно з критерієм капіталізації, який є більш зрозумілим і явним (розділяючи всю вибірку капіталізації на 10 децилів): перший дециль – дохідність акцій найбільших компаній, 10-й дециль – дохідність акцій найменших компаній. Потім агенція агрегує ці дані на три класи (табл. 5).

5. SRP згідно з даними агентства Morninstar, 2011 р.

Група компаній	Дециль	Величина капіталізації, млн дол.	SRP (на 2011 р.), %
Капіталізація: велика	1-2	> 6896	0
середня	3-5	1621-6896	1,20
низька	6-8	423-1621	1,98
Мікрокапіталізація	9-10	1-423	4,07

Джерело: Побудовано авторами на основі [12].

Слід зазначити, що джерелом розрахунку SRP для Morningstar є дані дохідності акцій на фондових ринках США: NYSE, AMEX, NASDAQ, починаючи з 1926 року.

Скористатися цією методикою ми не можемо, оскільки абсолютна більшість аграр-

них підприємств не присутня на фондових біржах, бо їхня діяльність в Україні знаходиться на початковій стадії. Наводячи зарубіжний досвід, ми прагнули ще раз привернути увагу до того факту, що малий бізнес об'єктивно перебуває в гірших умовах гос-

подарювання. Як бачимо з таблиці 5, SRP для компаній з мікрокапіталізацією (4,07 %) майже в чотири рази вищий порівняно з компаніями із середньою капіталізацією (1,2 %).

Викладене дає підстави зробити узагальнений висновок, що існує потреба в диференціації державної підтримки відповідно до розмірів підприємств за принципом: менші за розміром підприємства повинні одержувати більшу відносну підтримку порівняно з великими. Це створить малим підприємствам сприятливіші умови для одержання прибутку й подальшого розвитку.

Одним із методів державної фінансової підтримки товаровиробників агропромислового комплексу України є здешевлення взятих ними кредитів компенсацією державою частини відсоткових кредитних ставок. У 2015-2016 роках така компенсація здійснювалася в розмірі 50% облікової ставки Національного банку України.

Такий підхід до державної фінансової підтримки за даним напрямом фактично мав зрівняльний характер, оскільки передбачав однаковий розмір компенсації відсоткових ставок за кредит для всіх суб'єктів господарювання незалежно від їх розміру, що, безумовно, несправедливо з огляду на наведену у попередньому викладі аргументацію. У зв'язку з цим було запропоновано використовувати диференційований підхід до встановлення розміру компенсації вартості кредитів (відсоткових ставок) для виокремлених шести груп суб'єктів господарювання за вже згаданим принципом: меншим за розміром підприємствам встановлюється вища ставка компенсації порівняно з більшими.

Дана розробка знайшла своє відображення в опублікованій у 2016 році праці [13], а також у двох доповідних записках, направлених у згаданому році Міністерству аграрної політики та продовольства України й Державній службі статистики України [14]. Є підстави сподіватися, що пропозиція щодо необхідності застосування диференційованого підходу до встановлення розміру компенсації відсоткових ставок за кредит взята до уваги урядом. Свідченням цього є прийнята ним постанова від 12.07.2017 року, якою внесено зміни до «Порядку викорис-

тання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромислому комплексі шляхом здешевлення кредитів».

Тепер для малих і середніх агровиробників, у яких чистий дохід (виручка) від реалізації продукції становить до 10 млн грн компенсація відсотків за кредит здійснюється в розмірі облікової ставки Національного банку України (станом на тепер – 12,5%), тобто в її стовідсотковому розмірі. Це саме стосується позичальників, які проводять діяльність із вирощування й розведення худоби. Для решти агровиробників компенсація встановлена 50% облікової ставки Національного банку України. Важливо також, що позичальники зможуть одержувати державну підтримку за кредитами, які залучать у 2017 році, без визначення граничної межі процентних ставок за користування кредитами.

Дане рішення уряду, безумовно, матиме важливе значення для підтримки малого та середнього бізнесу. Разом із тим звернемо увагу на таку обставину. За нашими підрахунками із загальної кількості підприємств (42052 од.) із них 84% (35389 од.) претендуватимуть на компенсацію в розмірі 100% від облікової ставки НБУ. Якби держава виділяла за даною програмою таку суму коштів, якої було б достатньо для компенсації відсотків за кредит усім товаровиробникам, які бажають і мають право взяти пільговий кредит, то таке рішення не викликало б застережень. Але справа в тому, що на компенсацію частини відсоткових ставок у бюджеті передбачається обмежена сума коштів – у 2016-му й на 2017 рік було виділено по 300 млн грн. Через таку обмеженість створюється ситуація, за якої чим більше претендентів на одержання максимально пільгового кредиту, тим менша імовірність його одержання ними.

Крім того, в умовах обмежених можливостей держави щодо виділення достатніх коштів для пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників викликає сумнів доцільність надання державної підтримки за даною програмою великим товаровиробникам, які одержують ефект масштабу й тим самим мають істотні переваги

перед іншими суб'єктами господарювання. Тому з урахуванням цієї обставини та за умов зняття бюрократичних бар'єрів для одержання пільгових кредитів і глибшої диференціації розміру облікової ставки НБУ постає можливість розширення кола тих товаровиробників, які реально можуть скорис-

татися таким кредитом. Відповідно до викладеного пропонується диференційована шкала компенсації відсоткової ставки за кредитами для сільськогосподарських товаровиробників залежно від їх розміру (табл. 6).

6. Пропонована диференціація відсоткової ставки компенсації кредитів для суб'єктів господарювання агропромислового комплексу

Група	Розмір грошової виручки по групах, тис. грн	Пропонована відсоткова ставка компенсації НБУ, %
Мікропідприємства	До 140	100
Дрібні	140 – 1400	100
Малі	1400 – 7000	75
Середні	7000 – 28000	50
Великі	28000 – 70000	50
Надвеликі	Більше 70000	0

Джерело: Власна розробка авторів.

Коли наголошуємо, що пропонована шкала компенсації відсоткових ставок сприятиме розширенню кола сільськогосподарських товаровиробників для реального одержання пільгових кредитів, то виходимо з того факту, що, по-перше, передбачена нульова ставка компенсації для надвеликих підприємств, які спроможні залучати великі суми кредитних ресурсів та відповідно одержувати значні кошти від компенсації, дасть змогу «зберегти» ці державні кошти по даній програмі й спрямувати їх на потреби малого і середнього бізнесу.

По-друге, з підвищенням ставки компенсації зменшується обсяг залучених кредитів. Якщо уявити, що виділені на 2017 рік 300 млн грн будуть використані для компенсації відсотків за кредит за ставки компенсації на рівні облікової ставки НБУ 12,5%, то сільгосптоваровиробники в такому разі змогли б залучити дешевих кредитних ресурсів на суму 2,4 млрд грн (300 млн / 0,125), а за облікової ставки 50% – удвічі більше – 4,8 млрд грн. Цей умовний приклад яскраво демонструє значущість поглибленої диференціації ставки компенсації відсотків за кредити.

Разом із тим необхідно зазначити, що запровадження таких ставок хоча й сприятиме більшому задоволенню попиту на фінансові ресурси агробізнесу, проте і в такому разі не вдасться охопити багато підприємств, які потребують зовнішніх запозичень, але через обмежену суму коштів, що виділяється дер-

жавою за програмою здешевлення кредитів, такі підприємства не потрапляють до реєстру позичальників, яким надається право на одержання компенсації. Тому гостру проблему щодо повнішого задоволення потреб аграріїв у кредитних ресурсах можна розв'язати збільшенням коштів, що виділяються з бюджету на їхнє пільгове кредитування.

Є також необхідність у спрощенні процедури відбору потенційних позичальників, яким надається право на пільгове кредитування. Вона нині надто громіздка як з огляду на кількість документів, які має зібрати й надати потенційний позичальник конкурсній комісії, так і з огляду бюрократичності етапів проходження цих документів до прийняття остаточного рішення. В цьому контексті було б доцільним, щоб таке рішення приймалося районною державною адміністрацією, а не обласним департаментом агропромислового розвитку обласної державної адміністрації, як нині.

Наступним важливим важелем державної підтримки підприємств є встановлення єдиного податку для сільськогосподарських підприємств, який, по суті, залишається пільговим, незважаючи на його істотне зростання останніми роками. Згідно з пунктом 274.1 ст. 274 Податкового кодексу України ставка податку для сільськогосподарських угідь та земель загального користування має становити не більше одного відсотка від їх нормативної грошової оцінки [15].

Дуже важливим є те, що ПКУ не дозволяється сільським, селищним, міським радам і радам об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, встановлювати індивідуальні пільгові ставки місцевих податків і зборів для окремих юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців і фізичних осіб, або звільняти їх від сплати таких податків та зборів.

Тому вважаємо за доцільне, щоб місцеві громади при формуванні відсоткової ставки сплати податку за землі сільськогосподарського призначення для юридичних осіб здійснювали диференціювання ставки даного податку по групах підприємств залежно від їхнього розміру. Оскільки на території однієї громади можуть діяти й фермерські господарства, і самостійні корпоративні підприємства, а також підприємства, що входять до складу холдингової компанії, відповідно громади можуть встановлювати їм різні ставки податку. Вважаємо, що правильним було б надавати вищу ставку податку більшим підприємствам, насамперед тим, які входять до складу холдингових компаній, та відповідно нижчу – меншим підприємствам.

Оскільки на державному рівні встановлена верхня межа земельного податку на рівні до 1%, то, відштовхуючись від її рівня, є можливим запропонувати диференційований розподіл залежно від розмірів підприємств. Відтак вважаємо, що для мікропідприємств із земельними площами до 10 га відсоткову ставку доцільно встановлювати найнижчою – на рівні 0,4%, для дрібних (10 – 100 га) – дещо вищою – 0,55, малих (100 – 500 га) – 0,7, середніх (500 – 2000 га) – 0,80 і відповідно для великих та надвеликих – 1%.

Отже, за зниження ставки податку для мікропідприємств із 1 до 0,4 %, підприємства даної групи за середньої грошової оцінки 1 га сільськогосподарських земель 25500 грн сплачуватимуть майже в 1,5 раза менше – в середньому 102 грн, а не 255 грн/га. Для дрібних і малих підприємств економія коштів від запровадження диференційованих ставок оподаткування становитиме відповідно 115 та 46 грн/га.

Варто зазначити, що такий підхід до диференціації є до відомого ступеня конфліктним, породженим суперечністю інтересів: з одного боку, громади в цілому, а з іншого – власників і працівників підприємства. Відповідно громади заінтересовані одержувати більше надходжень від сплати податку підприємствами, а тому їм вигідно не диференціювати ставку податку, а встановлювати його верхню межу, або ж незначно диференціювати. Але в такому разі малі та дрібні підприємства не матимуть належних можливостей для розвитку, а отже, не будуть спроможними гідно оплачувати працю ні свою, ні найманих працівників, що також негативно позначатиметься на розвитку цієї громади і соціальному й економічному становищі її членів.

Таким чином, мистецтво керівництва сільських громад полягає в тому, щоб віднайти баланс цих інтересів. Тому наведені нами ставки є орієнтовними і кожна громада може вирішувати на власний розсуд питання глибини їхньої диференціації.

Висновки. Обґрунтування градації аграрних підприємств за їхнім розміром має важливе значення для об'єктивного оцінювання результатів їхньої діяльності та встановлення економічних преференцій для суб'єктів малого й середнього бізнесу. Як основні критерії такої градації доцільніше використовувати три показники: площу сільськогосподарських угідь, середньооблікову чисельність працівників і річний обсяг грошової виручки (чистого доходу).

Об'єктивність градації підприємств може бути досягнута за умови встановлення взаємоузгоджених верхньої й нижньої меж усіх показників розміру, відштовхуючись від базового показника – площі сільськогосподарських угідь. На основі розробленого методичного підходу до такого взаємоузгодження виправдано виокремлювати шість груп підприємств за розміром: мікропідприємства, дрібні, малі, середні, великі та надвеликі.

Зважаючи, що більші за розміром підприємства одержують ефект масштабу, а малі форми господарювання позбавлені такої можливості й, крім того, для них банки встановлюють вищі відсоткові ставки за кредит, то важливо запровадити диференці-

йований підхід до встановлення ставок економічних преференцій за принципом – менші за розміром підприємства одержують вищі преференції порівняно з великими.

Запропонований підхід до встановлення диференційованих ставок компенсації відсот-

ків за кредит по виділених за розміром групах підприємств може бути за аналогією застосований для диференціації економічних преференцій за іншими напрямками державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України. Стаття 63. Види та організаційні форми підприємств від 16.01.2003 № 436-IV // Internet-ресурс. - http://kodeksy.com.ua/gospodars_kij_kodeks_ukraini/statja-63.htm.
2. Закон України «Про захист економічної конкуренції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
3. Наказ Державної служби статистики України «Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств» від 09.11.2011 р, № 289 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2011/289/289.htm
4. *Пасхавер Б.Й.* Концентрація та ефективність сільського господарства / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 16–23.
5. Рекомендація Комісії від 6 травня 2003 щодо визначення мікро, маленьких і підприємств середнього розміру [Офіційний журнал L 124 від 20.05.2003].
6. *Радыгин А.* Российский рынок слияний и поглощений: этапы, особенности, перспективы / А. Радыгин // Вопросы экономики. – 2009. – №10. – С. 23–45.
7. Ресурси відкритого доступу. Біла книга. Політика розвитку СМП в Україні, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/USAIDLEV/ss-53412015>
8. *Андрійчук В.Г.* Квазіхолдинги: створення і правомірність існування / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2015. – № 11 – С. 113–118.
9. Економіка малого підприємства : навч. посіб. / Т. Г. Васильців, О. І. Ляш, Н. Г. Міценко; за ред. д-ра екон. наук Т. Г. Васильціва. – К. : Знання, 2013. – 446 с.
10. Матеріали сайту Agrotimes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/factories/factory/118-mironivskij-hliboprodukt>.
11. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2015. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 360 с.
12. Helfand, S. M. and E. S. Levine. (2004). Farm size and the determinants of productive efficiency in the Brazilian Center-West. *Agricultural Economics* 31 (2-3): 241–9.
13. *Сас І.С.* Концентрація виробництва на аграрних підприємствах: методика виміру, аналіз, ефективність і регулювання: автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.04 / І.С. Сас. – К., 2016. – 20 с.
14. Державна служба статистика України своїм листом 13.01.2017 №06.3-09/5-17 повідомила, що наші пропозиції будуть взяті до уваги при розгляді питань, пов'язаних із удосконаленням державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств.
15. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про захист економічної конкуренції" щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/935-19>.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2017 р.

Фахове рецензування: 10.08.2017 р.

*